

11. Maslou A. Novye rubezhi chelovecheskoj prirody. – M.: Smysl, 1999. – 425 s.
12. Orban-Lembrik L.E. Social'na psihologija. Posibnik. – K., Akademičvidav, 2003. – 695 s.
13. Pilerskaja O.V. Psihologičeskie osnovanija uspešnosti samorealizacii ličnosti v osobyh vidah truda: Avtoref. dis.... kand. psihol. nauk: 19.00.01 / Barnaul'skij gos. universitet. – Barnaul, 2002. – 19 s.
14. Rafeeva O.S., Hoteeva E.A. Samorazvitie ličnosti i problema professional'nogo samoopredelenija // Psihologija zrelosti i starenija. – 2001. – №4. – S. 101-123.
15. Rean A.A. Akmeologija ličnosti // Psihologičeskij zhurnal. – 2000. – №3. – S. 88-95.
16. Rodzher K. Klientcentrirovannaja terapija. – M.: «Refl-buk», 1997. – 320 s.
17. Romanovskij A.G. Obshhaja harakteristika ličnosti rukovoditelja. – Har'kov: 2000. – 142 s.
18. Tkalych M.G. Psihologija gendernoi vzaemodii personalu organizacij : [monografija] / M.G. Tkalych. – Kiiv-Zaporizhzhja: ZNU, 2015 – 315 s.
19. Upravlenie personalom: Uchebnik dlja vuzov / Pod red. T.Ju. Bazarova, B.L. Eremina. – M.: JuNITI, 2002. – 560 s.
20. Homutov V.P., Eremina T.I. Professional'no-psihologičeskij otbor na predprinimatel'sko-menedžerskie professii. – Saratov, 2001. – 36 s.
21. Shhotka O.P. Vikova psihologija dorosloj ljudini. Navchal'ne vidannja. – Nizhin: Redakcijnno-vidavničij vidil NDPU, 2001. – 194 s.
22. Furnham A. The Psychology of Behaviour at Work: The Individual in the Organization.: 2th Edition. - Psychology Press, 2005. - 836 p.
23. Jex, S.M., Britt T.W. Organizational psychology: 2th Edition. – Willey. – 2008. – 648 p.
24. Handbook of Industrial, Work & Organizational Psychology: Volume 1: Personnel Psychology / Ed. by N. Anderson, D.S. Ones, H.K. Sinangil et al. - SAGE Publication Inc., California. - 2005. - 482 p.

Tkalych, M.H. Peculiarities of personal and professional development in management. The paper presents a theoretical analysis of the essential features of management, stages of professional development and personal development of a manager. The paper is also dedicated to the analysis of concept of personal and professional management maturity, professional competence and its characteristics. It was found that the dynamics of personal and professional development in management consists of such stages: professional adaptation, professional development, professional self-actualization, occupational stagnation or professional "acme". The result of personal and professional development in management is the achievement of both personal and professional maturity. Manager's personal maturity manifested in the formation of his self-efficacy and professional identity, and in achieving of a high level of personal competence. Professional maturity in management is manifested in the development of certain kinds of professional competence and professional awareness and also identifies managerial professionalism.

Key words: managerial activity, personal and professional development, professional management maturity, professional competence, professionalism.

УДК 159.947.23:331.543:629.7

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ФАХІВЦЯ АВІАЦІЙНОЇ ТА РАКЕТНО-КОСМІЧНОЇ ТЕХНІКИ

Н.Ф. Шевченко

доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності
Запорізький національний університет
shevchenkonf.20@gmail.com

Н.П. Крошка

аспірант кафедри психології
Запорізький національний університет
psiholog.kroshka@gmail.com

Шевченко Н.Ф., Крошка Н.П. Характеристика професійної відповідальності фахівця авіаційної та ракетно-космічної техніки. У статті аналізуються особливості професійної відповідальності як значущого показника професійної діяльності фахівця. Обґрунтовується важливість вивчення особливостей професійної відповідальності фахівців авіаційної та ракетно-космічної техніки. Розглянуто сутність поняття «професійна відповідальність», виокремлено її особливості. Професійна відповідальність розглядається як властивість особистості, що відбиває ставлення суб'єкта до її змісту і результатів, до інших суб'єктів і самого себе у процесі праці. Аргументується необхідність формування професійної відповідальності майбутнього фахівця авіаційної та ракетно-космічної техніки як запоруки професійної придатності, компетентності та успішності у професійній діяльності. Розглянуто основні функції, типові задачі та специфіку професійної діяльності фахівця авіаційної та ракетно-космічної техніки. Схарактеризовано особливості його професійної відповідальності.

Ключові слова: професійна відповідальність, професійна відповідальність фахівця авіаційної та ракетно-космічної техніки, професійна діяльність, освітньо-кваліфікаційна характеристика фахівця авіаційної та ракетно-космічної техніки, технік-технолог, інженер спеціальності «Авіаційна та ракетно-космічна техніка».

Шевченко Н.Ф., Крошка Н.П. Характеристика профессиональной ответственности специалиста авиационной и ракетно-космической техники. В статье анализируются особенности профессиональной ответственности как значимого показателя профессиональной деятельности специалиста. Обосновывается важность изучения особенностей профессиональной ответственности специалистов авиационной и ракетно-космической техники. Рассмотрена сущность понятия «профессиональная ответственность», выделены ее особенности. Профессиональная ответственность рассматривается как свойство личности, отражающее отношение субъекта к ее содержанию и результатам, к другим субъектам и самому себе в процессе труда. Аргументируется необходимость формирования профессиональной ответственности будущего специалиста авиационной и ракетно-космической техники как залога профессиональной пригодности, компетентности и успешности в профессиональной деятельности. Рассмотрены основные функции, типичные задачи и специфика профессиональной деятельности специалиста авиационной и ракетно-космической техники. Охарактеризованы особенности его профессиональной ответственности.

Ключевые слова: профессиональная ответственность, профессиональная ответственность специалиста авиационной и ракетно-космической техники, профессиональная деятельность, образовательно-квалификационная характеристика специалиста авиационной и ракетно-космической техники, техник-технолог, инженер специальности «Авиационная и ракетно-космическая техника».

Постановка проблеми. Актуальним завданням сучасної психології є дослідження особливостей професійного становлення фахівця, яке забезпечує його особистісний розвиток та самореалізацію як суб'єкта майбутньої професійної діяльності. Перед особистістю постають нові вимоги щодо її професійно-особистісного розвитку. Сучасний фахівець повинен мати певні професійно-важливі якості, високий рівень професійної відповідальності до майбутньої професійної діяльності, професійну придатність та високий рівень професійної компетентності, соціальну та професійну мобільність та самостійність щодо прийняття професійно обґрунтованих рішень.

Важливість вивчення специфіки професійної відповідальності майбутніх фахівців авіаційної та ракетно-космічної техніки зумовлюємо тим, що саме цей ресурс властивостей особистості впливає на їхню успішність у професійній діяльності, допомагає закладам з виробництва ракетно-космічних літальних апаратів вистояти у конкурентній міжнародній боротьбі, отримати максимальний результат і підняти економіку держави на вищий рівень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку питань визначення поняття професійної відповідальності та виділення ознак їй притаманних зробили такі українські та російські науковці: Н. Кибальна (професійна відповідальність у контексті підготовки майбутніх фахівців цивільного захисту) [7], Є.М. Мануйлов (філософський аналіз проблеми професійної відповідальності) [9], О.П. Патинок (становлення відповідальності як професійно значущої якості соціального працівника) [16], Н.Б. Грищенко (чинники виникнення професійної відповідальності) [2], О.В. Немчинов (формування відповідальності як професійно-особистісної якості курсантів) [11], М.В. Муконіна (професійна відповідальність в контексті психології відносин на виробництві) [10]. Водночас спеціальних досліджень, які б вивчали структуру, функції та особливості розвитку професійної відповідальності фахівців авіаційної та ракетно-космічної техніки не виявлено, тоді як знання про них сприятиме пошуку ефективних шляхів активізації цієї особистісної і професійної якості.

Метою статті є висвітлення особливостей професійної відповідальності фахівця авіаційної та ракетно-космічної техніки.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Вивчення специфіки професійної відповідальності фахівців авіаційної та ракетно-космічної техніки доцільно розпочати з викладу розуміння поняття «професійна відповідальність» різними науковцями. Так, О.А. Файер визначає професійну відповідальність як відповідальність особи, яка здійснює професійну діяльність, виражену в формі обов'язку відшкодувати збиток, спричинений третій особі в процесі здійснення професійної діяльності [22].

О.В. Іваненко вказує, що відповідальність як професійна категорія відображає двосторонній зв'язок між індивідом і колективом, членом якого він є, відповідно до встановлених нормативів поведінки. При цьому вчена акцентує увагу на тому, що відповідальність є системою відносин між людьми в межах необхідної поведінки, вимог суспільства щодо індивіда і як невідворотність надавати звіт за свою поведінку [6, с.14].

На відміну від думки попередніх науковців, у психологічних дослідженнях О.В. Лазорко професійна відповідальність є мірою усвідомлення та добровільного виконання особистістю своїх професійних обов'язків. Високий рівень професійної відповідальності у її правовому, соціальному та

морально-етичному аспектах є визначальним чинником забезпечення ефективності роботи організацій в цілому та адекватності відповідності вимогам соціуму [8].

А.В. Ткачов зазначає, що під професійною відповідальністю розуміється властивість особистості, що відбиває ставлення суб'єкта до її змісту і результатів, до інших суб'єктів і самого себе у процесі праці [21, с.395].

Т.Д. Щербан, В.В. Райко вважають, що прояв відповідальності на рівні професійної діяльності безумовно є відбитком особистісно-сформованої позиції вміння чинити відповідально. На думку науковців професійна відповідальність забезпечує можливість майбутньому спеціалісту свідомо і цілеспрямовано організувати власний розвиток професійного простору, формувати професійну життєдіяльність у контексті взаємодії з різними ситуаційними обставинами й особистісними пріоритетами [23].

К.С. Семиноженко зазначає, що професійна відповідальність є одним з найбільш значущих аспектів соціальної відповідальності та структурним компонентом будь-якої професійної діяльності, яка успішно розвивається [15].

Професійна відповідальність за умов суспільної діяльності є показником професіоналізму як соціальної системи незалежно від її рівня. Крім цього, професійна відповідальність як властивість особистості віддзеркалює міру включеності або міру ідентифікації особистості з цілями та цінностями колективного суб'єкта та організації загалом. Вона дозволяє справлятися або не справлятися з виробничими завданнями, що постають перед працівниками, тобто членами колективного суб'єкта [4, с.7].

У дослідженні Н.Ф. Желаєвської вказується, що професійна відповідальність особистості виступає основним фактором кар'єрного просування, що сприяє розумінню значимості вибору професійного шляху, мотивації до кар'єрного росту і розвитку, формування готовності до самостійного прийняття рішень [5].

Як соціально-психологічну проблему, професійну відповідальність визначила Н.М. Сатоніна. Авторка конкретизує її як проблему співвідношення цінностей суспільства (або певної соціальної групи) і ціннісних орієнтацій індивідів, рольових приписів і ставлення до них (прийняття або неприйняття ролі), нормативних вимог ситуації і проходження норми. Пояснюється, що особистість постійно стикається з необхідністю узгоджувати цінності, норми і рольові приписи, засвоєні в одній сфері діяльності, з вимогами, які діють в іншій сфері, або шукати відповідні компроміси [20].

За результатами психологічних досліджень Н.М. Сатоніної особливості різних видів відповідальної професійної поведінки особистості визначаються індивідуально-психологічними якостями особистості, що утворюють психологічні симптомокомплекси. Локус контролю в мотиваційній сфері включає в себе домінуючі ціннісні орієнтації і спрямованість. При цьому, слід враховувати і активну роль самої особистості в системі соціальних (групових) відносин. Авторка має на увазі відносну незалежність особистісних цінностей і норм, які формують соціальну (групову) ціннісно-нормативну систему. У такий спосіб, на її думку, відбувається взаємодія індивідуальних і соціальних (групових) регуляторів поведінки особистості [20, с.5].

Отже, на основі аналізу праць науковців, професійну відповідальність ми розглядаємо як властивість особистості, що відбиває ставлення суб'єкта до її змісту і результатів, до інших суб'єктів і самого себе у процесі праці. В процесі свого становлення і розвитку професійна відповідальність зумовлюється суспільним буттям, невід'ємним структуроутворювальним елементом якого є професійна підготовка. Професійна відповідальність виражається у формі обов'язку в системі відносин між людьми, вона є структурним компонентом будь-якої професійної діяльності і виступає важливим показником професіоналізму, а формування та розвиток цієї особистісної властивості впливає на ефективність професійної діяльності.

Перейдемо до розгляду специфіки професійної діяльності фахівця авіаційної та ракетно-космічної техніки. За класифікацією Є.О. Климова, професія техніка-технолога, інженера-конструктора, інженера-механіка спеціальності «Авіаційна та ракетно-космічна техніка» належить до групи професій, предметом яких є техніка, але цю професію також можна віднести до типу «людина – людина» (робота із замовниками) та «людина – знакова система» (розрахунки, конструювання, креслення). За метою праці фахівець авіаційної та ракетно-космічної техніки належить до таких класів

професій: гностичного (виконання технічного контролю); перетворювального (обслуговування, здійснення впливу на техніку, організація праці); пошукового (конструювання). У залежності від знарядь (засобів) праці майбутній фахівець технічної галузі відноситься до: ручних, автоматизованих і автоматичних систем, машин, апаратів, роботів [19].

Фахівець авіаційної та ракетно-космічної техніки безпосередньо працює з технічними розрахунками, кресленнями, він одночасно має здійснювати контроль за виконанням виготовленої деталі, що унеможлиблює його діяльність без професійно-важливих якостей, таких як: уважність, точність, відповідальність, спостережливість. Спеціаліст цієї галузі, має конструювати інноваційні технічні процеси на станках з числовим програмним керуванням, але крім знань з матеріалознавства йому необхідні знання з охорони праці та безпеки життєдіяльності для запобігання аварій і нещасних випадків, через «людський чинник», спричинений низькою відповідальністю працівників. Тому однією з важливих професійних вимог до фахівця є формування професійної відповідальності як запоруки безпеки життя людини.

Діяльність фахівців авіаційної та ракетно-космічної техніки регулюється не тільки загальним законодавчими нормами України, але чітко регламентується законодавчими та нормативно-правовими актами, що є специфічними для цієї галузі: Кодекс авіаційного порядку населення [17], Положення про порядок та розслідування нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на підприємствах, установах і організаціях [18], довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників [3], довідникова література, єдина система конструкторської документації, державні стандарти України.

Підготовка фахівців авіаційної та ракетно-космічної техніки здійснюється відповідно до зазначених актів та галузевих стандартів вищої освіти, варіативних частин освітньо-кваліфікаційної характеристики, освітньо-професійної програми, навчального плану, програм навчальних дисциплін.

Основними функціями діяльності фахівця авіаційної та ракетно-космічної техніки є: технологічна (розробляти технологічні процеси виготовлення деталей і складальних одиниць для виробів ракетно-космічних літальних апаратів); технічна (виконувати конструктивні розрахунки обладнання); контрольна (перевіряти якість виготовлення деталей і складальних одиниць під час роботи згідно робочої конструкторської документації та технологічних процесів); проектувальна (визначення ефективних форм організації праці, запроваджувати нове обладнання, оснащення, матеріали та нові методики під час доопрацювання існуючих технологічних процесів); технологічна (проводити експериментальні роботи з перевірки та освоєння технологічних процесів); організаційна (вживати заходи щодо усунення та запобігання негативних явищ (поломка, аварія тощо) на виробничій дільниці, забезпечувати надійну і якісну роботу обладнання і оснащення під час виконання технологічних процесів на виробничій дільниці) [14]. Перераховані уміння пов'язані з відповідальністю працівника перед самим собою, іншими людьми, суспільством та колективом.

В освітньо-кваліфікаційній характеристиці фахівців авіаційної та ракетно-космічної техніки визначено основні компетенції, якими мають володіти випускники: соціально-особистісні (здатність до критики й самокритики, креативність, здатність до системного мислення, адаптивність і комунікабельність, наполегливість у досягненні мети, екологічна грамотність, толерантність, турбота про якість виконуваної роботи); загальнонаукові компетенції (розуміння практично-наслідкових зв'язків розвитку суспільства й уміння їх використовувати в професійній і соціальній діяльності та ін.); інструментальні компетенції (навички управління інформацією, здатність до письмової й усної комунікації рідною мовою, навички роботи з комп'ютером та ін.); професійні компетенції (базові уявлення про основи теорії польоту та конструкцію ракетно-космічних літальних апаратів). Професійна відповідальність нерозривно пов'язана з якістю виконуваної роботи, адже неякісний продукт є ознакою безвідповідального ставлення до своїх професійних обов'язків.

Реалізація завдань професійної підготовки фахівців у рамках системи професійної освіти вимагає формування тих психологічних новоутворень, які забезпечують процес становлення та подальший розвиток професійної діяльності. Йдеться не лише про формування предметно спеціалізованих способів розумової діяльності, але й системи професійно-особистісних настанов, які виступають базисними психологічними компонентами в структурі освоюваної професійної діяльності і які забезпечують самореалізацію особистості в ході здійснення цієї діяльності. Формування цих

психологічних новоутворень – це безпосередній процес становлення професійної відповідальності фахівця і реальний психологічний механізм розвитку його діяльності [13].

Отже, аналіз основних компетенцій, функцій та типових задач фахівця авіаційної та ракетно-космічної техніки показав, що фахівець має бути технологічно обізнаним, вміти використовувати технічну, довідникову літературу, єдину систему конструкторської документації державні стандарти України, типові технічні розрахунки, обчислювальну техніку, крім того вміти організовувати роботу підрозділів виготовлення ракетно-космічних літальних апаратів. Фахівець авіаційної та ракетно-космічної техніки повинен виконувати креслення деталей та складальних одиниць, контролювати забезпечення підрозділів комплектуючими деталями і складальними одиницями, обладнанням, оснащенням, приладами і іншими засобами відповідно встановленим завданням, беручи до уваги досвід більш кваліфікованих спеціалістів. Всі ці уміння, на нашу думку, неможливі без відповідального ставлення до справи, яку фахівець авіаційної та ракетно-космічної техніки має виконувати.

Специфіка професійної діяльності фахівця авіаційної та ракетно-космічної техніки – інженера-конструктора, інженера-механіка, техника, техника-технолога, – охоплює постійний підвищений фактор ризику, напружене виконання завдань в умовах недостатньої або невизначеної інформації, дефіциту часу на виконання завдань та високої відповідальності за результати праці, і як наслідок, ставить перед ним ряд вимог, які визначають професійно важливі якості особистості. Робота фахівця цієї галузі відбувається в умовах, коли на нього діє безліч додаткових чинників: він має виконувати креслення деталей та складальних одиниць, контролювати забезпечення підрозділів комплектуючими деталями, обладнанням, оснащенням, приладами, крім того вміти організовувати роботу підрозділів виготовлення ракетно-космічних літальних апаратів. Напружена праця у таких умовах, вимагає від фахівця відповідальності, стійкості та концентрації уваги, а також можливості переключати її.

Науковці вказують, що процес формування професійної відповідальності повинен розгортатися у двох напрямках. Перший напрямок – активізація внутрішньогрупових процесів: виникнення взаємної відповідальності і відповідальної залежності в результаті спільної діяльності. Другий – підвищення рівня професійної відповідальності кожного члену колективу, шляхом впливу на його психологічні особливості. Забезпечення взаємодії першого та другого напрямків є основним механізмом формування професійної відповідальності особистості і колективу [1, с.8].

Грунтуючись на аналізі сутності професійної відповідальності, специфіці професійної діяльності фахівця авіаційної та ракетно-космічної техніки, ми розглядаємо професійну відповідальність фахівця авіаційної та ракетно-космічної техніки як широку, інтегративну властивість його особистості, що фіксує ступінь сформованості цілого комплексу його професійно-важливих та індивідуально-психологічних якостей, наявність яких забезпечує успішність здійснення ним професійної діяльності, відповідність пропонованим вимогам і нормам професійно схвалюваної поведінки працівника авіаційної галузі, усвідомлення і переживання ним особистої відповідальності за результати своєї професійної діяльності.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Вивчення професійної відповідальності дозволяє зробити висновок, що суспільству потрібні фахівці, здатні приймати самостійні рішення, діяти, готові взяти на себе відповідальність у будь-якій професійній ситуації, які вміють визначати мету діяльності й обирати оптимальний шлях досягнення цієї мети. Розкрито специфіку професійної діяльності фахівця авіаційної та ракетно-космічної техніки, визначено особливості його професійної відповідальності. Перспективним напрямом розвитку наукової проблематики надалі вбачається побудова цілісної структури професійної відповідальності майбутніх фахівців авіаційної та ракетно-космічної техніки.

Список використаних джерел

1. Баранова С.В. Соціально-психологічні механізми формування професійної відповідальності колективних суб'єктів управління : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 "Соціальна психологія" / Баранова Світлана Вячеславівна; Східноукраїнський нац. ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2004. – 19 с.
2. Грищенко Н.Б. Профессиональная ответственность: основания и последствия её возникновения / Н.Б. Грищенко // Страховое право. – 2004. – № 1. – С. 4–8.
3. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників [Електронний ресурс] : Режим доступу до довідника. <http://zakon.golovbukh.ua/regulations/1521/8453/8454/468492>
4. Дорофеев Е.Д. Внутригрупповая ответственность в условиях совместной деятельности: автореф. дисс. на получение науч. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.05 "Социальная психология" / Дорофеев Евгений Дмитриевич ; нац. ун-т. – Москва, 1994. – с. 26.

5. Желаевская Н.Ф. Профессиональная ответственность личности как детерминанта ее продвижения : автореф. дисс. на получение науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.01 “Общая психология, психологии личности, история психологии” / Желаевская Надежда Федоровна ; нац.ун-т. – Сочи, 2010. – 25с.
6. Іваненко Олена Володимирівна. Сутність юридичної відповідальності та роль правоохоронних органів у її забезпеченні : дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Іваненко Олена Володимирівна. – К., 2007. – 212 с. –Бібліогр. : с. 189–212.
7. Кибальна Н. Дефеніція “Професійна відповідальність” у контексті підготовки майбутнього фахівця цивільного захисту / Неля Кибальна // Людинознавчі студії. Педагогіка, 2014. – Вип. 29. – С. 78–86.
8. Лазорко Ольга Валеріївна. Психологічні детермінанти відповідальності менеджерів промислового підприємства : дис... канд. психол. наук: 19.00.05 / Лазорко Ольга Валеріївна. – Київ, 2007. – 217 с. – Бібліогр. : с. 165–182.
9. Мануйлов Євген Михайлович. Філософський аналіз проблеми професійної відповідальності / Є.М. Мануйлов // Вісник Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр. / Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. – Х. : Право, 2011. – № 8. – С. 11–19.
10. Муконина Марина Викторовна. Проблема профессиональной ответственности в контексте психологии отношений на производстве / М.В. Муконина // Научные труды. – Москва : МГУ, 2002. – № 87
11. Немчинов Андрей Валентинович. Формирование ответственности как профессионально-личностного качества у курсантов младших курсов военного вуза :дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Немчинов Андрей Валентинович. – Саратов, 2005. – 192 с. – Бібліогр. : с. 171–192.
12. Нечаев Н.Н. Культурно-исторический подход в становлении теории высшего образования / Николай Николаевич Нечаев // Материалы международной конференции, посвящённой 100-летию Л. С. Выготского. – М. : РГГУ, 1996. – С. 37–44.
13. Нечаев Николай Николаевич. Психолого-педагогические основы формирования профессиональной деятельности / Николай Николаевич Нечаев. – М.: МГУ, 1988. – 165 с.
14. Освітньо-професійна програма. [Електронний ресурс] : Режим доступу до ОПП. <http://uadocs.exdat.com/docs/index-399313.html>
15. Особливості професійної відповідальності колективних суб'єктів управління персоналом [Електронний ресурс] / М. А. Садова//[Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент](http://www.mnpu.gov.ua/). – 2013. – Вип. 13. – С. 191–200.
16. Патинок О.П. Становлення відповідальності як професійно значущої якості соціального працівника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / Патинок Оксана Петрівна; Нац. педагог. ун-т ім. П. Драгоманова. – К., 2008. – 25 с.
17. Повітряний кодекс України [Електронний ресурс] : Режим доступу до кодексу. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3393-17>
18. Положення про порядок та розслідування нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на підприємствах, установах і організаціях [Електронний ресурс] : Режим доступу до положення. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/623-93-%D0%BF>
19. Психология профессионального самоопределения: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е.А. Климов. – 4-е изд., стер. – М.: Издательский дом «Академия», 2010. – 304 с.
20. Сатонина Н.Н. Психология ответственного профессионального поведения личности : автореф. дисс. на получение науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05 “Социальная психология” / Сатонина Неля Николаевна ; Самарский гос. пед. ун-т. – Самара, 2005. –20 с.
21. Ткачов А.В. Проблема професійної відповідальності особистості в психології / А.В. Ткачов // Проблеми екстремальної та кризової психології : зб. наук. праць / гол. ред. Перелигіна Л.А. – Харків : УЦЗУ, 2010. – Вип. 8. – С. 395–400.
22. Файер Олена Анатоліївна. Поняття професійної відповідальності та підстави її виникнення / О.А. Файер // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 627–633.
23. Щербан Тетяна Дмитрівна. Відповідальність особистості як чинник готовності до професійної діяльності / Т.Д. Щербан, В. В. Райко // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Сер. : Психологічні науки. – 2013. – Т. 2, Вип. 10. – С. 335–341

References translated and transliterated

1. Baranova S.V. Social'no-psihologichni mehanizmi formuvannya profesijnoi vidpovidal'nosti kolektivnih sub'ektiv upravlinnja [Socio-psychological mechanisms of collective professional responsibility of management]: avtoref. dis. na здobuttja nauk. stupenja kand. psihol. nauk : спец. 19.00.05 “Social'na psihologija” / Baranova Svitlana Vjacheslavivna ; Shidnoukraїns'kij nac. un-t im. Volodimira Dalja. – Lugans'k, 2004. – 19 s.
2. Grishhenko N.B. Professional'naja otvetstvennost': osnovanija i posledstvija ejo voznikovenija [Professional responsibility: the base and the consequences of its occurrence] / N.B. Grishhenko // Strahovoe pravo. – 2004. – № 1. – С. 4–8.
3. Dovidnik kvalifikacijnih harakteristik profesij pracivnikiv [Hand book of qualifying characteristics trades workers] [Elektronnij resurs] : Rezhim dostupu do dovidnika. <http://zakon.golovbukh.ua/regulations/1521/8453/8454/468492>
4. Dorofeev E.D. Vnutrigruppovaja otvetstvennost' v uslovijah sovместnoj dejatel'nosti [Intraresponsibility in today's activities] : avtoref. diss. na poluchenija nach. stepeni kand. psihol. nauk : спец. 19.00.05 “Social'naja psihologija” / Dorofeev Evgen Dmitrovich ; nac.un-t. – Moskva, 1994. – s. 26.
5. Zhelaevskaja N.F. Profesional'naja otvetstvennost' lichnosti kak determinanta ee prodvizhenija [Professional responsibility of the persona sitmoves determinanta] : avtoref. diss. na poluchenija nach. stepeni kand. psihol. nauk : спец. 19.00.01

- “Obshhaja psihologija, psihologii lichnosti, istorija psihologii” / Zhelaevskaja Nadezhda Fedorovna ; nac..un-t. – Sochi, 2010. – 25s.
6. Ivanenko Olena Volodimirivna. Sutnist' juridichnoï vidpovidal'nosti ta rol' pravoohoronnih organiv u її zabezpechenni [The essence of legal responsibility and the role of lawen for cementinits provision] : dis... kand. jurid. nauk: 12.00.01 / Ivanenko Olena Volodimirivna. – K., 2007. – 212 s. – Bibliogr. : s. 189–212.
  7. Kibal'na N. Defenicija “Profesijna vidpovidal'nist” u konteksti pidgotovki majbutn'ogo fahivcja civil'nogo zahistu [“Professional Responsibility” in the context of preparing future civil protecti on specialist] / Nelja Kibal'na // Ljudinoznavch istudii. Pedagogika, 2014. – Vip. 29. – S. 78–86.
  8. Lazorko Ol'ga Valeriivna. Psihologichni determinanti vidpovidal'nosti menedzheriv promislivogo pidpriemstva [Psychological determinants of responsibility of managers of industrial enterprises] : dis... kand. psihol. nauk: 19.00.05 / Lazorko Ol'ga Valeriivna. – Kiiiv, 2007. – 217 s. – Bibliogr. : s. 165–182.
  9. Manujlov Evgen Mihajlovich. Filososf'skij analiz problemi profesijnoï vidpovidal'nosti [Philosophical analysis of the professional liability] / Є.M. Manujlov // Visnik Nacional'noï juridichnoï akademii imeni Jaroslava Mudrogo. Ser. : Filosofija, filosofija prava, politologija, sociologija : zb. nauk. pr. / Nacional'na juridichna akademija Ukraïni im. Ja. Mudrogo. – H. : Pravo, 2011. – № 8. – S. 11–19.
  10. Mukonina Marina Viktorovna. Problem aprofessional'noj otvetstvennosti v kontekste psihologii otnoshenij na proizvodstve [The problem of professional ability in the context of psychology, industrial relations] / M.V. Mukonina // Nauchnye trudy. – Moskva : MGU, 2002. – № 87
  11. Nemchinov Andrej Valentinovich. Formirovanie otvetstvennosti kak professional'no-lichnostnogo kachestva u kursantov mladshih kursov voennogo vuza [Formation of responsibility as professional and personal qualities of cadets of younger courses of military high school] : dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.08 / Nemchinov Andrej Valentinovich. – Saratov, 2005. – 192 s. – Bibliogr. : s. 171–192.
  12. Nechaev N. N. Kul'turno-istoricheskij podhod v stanovlenii teorii vysshego obrazovaniya [The cultural-historical approach in the development of higher education theory] / Nikolaj Nikolaevich Nechaev // Materialy mezhdunarodnoj konferencii, posvjashhjonnoj 100-letiju L. S. Vygotskogo. – M. : RGGU, 1996. – S. 37–44.
  13. Nechaev Nikolaj Nikolaevich. Psihologo-pedagogicheskie osnovy formirovaniya professional'noj dejatel'nosti [Psychopedagogical bases of formation of professional activity] / Nikolaj Nikolaevich Nechaev. – M.: MGU, 1988. – 165 s.
  14. Osvitn'o-profesijna programa. [Educational and professional program][Elektronnij resurs] : Rezhim dostupu do OPP. <http://uadocs.exdat.com/docs/index-399313.html>
  15. Osoblivosti profesijnoï vidpovidal'nosti kolektivnih sub'ektiv upravlinnja personalom [Features of collective professional responsibility of HR] [Elektronnij resurs] / M. A. Sadova // Mizhnarodnij naukovij forum: sociologija, psihologija, pedagogika, menedzhment. – 2013. – Vip. 13. – S. 191–200. – Rezhim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2013_13_21
  16. Patinok O.P. Stanovlennja vidpovidal'nosti jak profesijno znachushhoï jakosti social'nogo pracivnika [Becoming a professional responsibility as significant quality of social worker] : avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja kand. psihol. nauk : spec. 19.00.07 “Pedagogichna ta vikova psihologija” / Patinok Oksana Petrivna ; Nac. pedagog. un-t im. P. Dragomanova. – K., 2008. – 25 s.
  17. Povitranij kodeks Ukraïni [Air Code of Ukraine] [Elektronnij resurs] : Rezhim dostupu do kodeksu. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3393-17>
  18. Polozhennja pro porjadok ta rozsliduvannja neshhasnih vipadkiv, profesijnih zahvorjuvan' i avarij na pidpriemstvah, ustanovah i organizacijah [Position about the order and the investigation of accidents at work] [Elektronnijresurs] : Rezhim dostupu do polozhennja. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/623-93-%D0%BF>
  19. Psihologija professional'nogo samoopredelenija: uceb. posobie dlja stud. vyssh. uceb. zavedenij [Psychology of professional self-determination] / E.A. Klimov. – 4-e uzd., ster. – M.: Izdatel'skij dom «Akademija», 2010. – 304 s.
  20. Satonina N. N. Psihologija otvetstvennogo professional'nogo povedenija lichnosti [The psychology of the person in charge of professional conduct] : avtoref. dis. na poluchenija nauch. stepeni kand. psihol. nauk : spec. 19.00.05 “Social'naja psihologija” / Satonina Nelja Nikolaevna ; Samarskij gos. ped. un-t. – Samara, 2005. – 20 s.
  21. Tkachov A.V. Problema profesijnoï vidpovidal'nosti osobistosti v psihologii [The problem of Professional Responsibility personality psychology] / A. V. Tkachov // Problemi ekstremal'noï ta krizovoï psihologii : zb. nauk. prac' / gol. red. Pereligina L. A. – Harkiv : UCZU, 2010. – Vip. 8. – S. 395–400.
  22. Fajer Olena Anatoliivna. Ponnattja profesijnoï vidpovidal'nosti ta pidstavi її viniknennja [The concept of professional responsibility and the reasons for its occurrence] / O. A. Fajer // Forum prava. – 2009. – № 3. – S. 627–633.
  23. Shherban Tetjana Dmitrivna. Vidpovidal'nist' osobistosti jak chinnik gotovnosti do profesijnoï dijat'nosti [The responsibility of the individual as a factor of readiness for professional activities] / T. D. Shherban, V. V. Rajko // Naukovij visnik Mikolaïvs'kogo derzhavnogo universitetu imeni V. O. Suhomlins'kogo. Ser. : Psihologichni nauki. – 2013. – T. 2, Vip. 10. – S. 335–341

Shevchenko, N.F., Kroshka, N.P. Characteristic of the professional responsibility of a specialist of the aviation and rocket-and-space technology. The article is devoted to the analysis of the features of the professional responsibility of a specialist of the aviation and rocket-and-space technology as a significant indicator of a specialist’s professional activity. The importance of researching of the professional responsibility of specialists of the aviation and rocket-and-space technology has been justified. The gist of the “professional responsibility” concept has been examined; its features have been accentuated. Professional responsibility is considered as a personality’s property that reflects a subject’s attitude to its content and results, to the other subjects and to the own self in the professional activity. Particularities of the professional activity of a specialist of the aviation rocket-and-space technology have been learnt. Necessity of forming of the professional responsibility of a future specialist’s of the aviation and rocket-and-space technology has been reasoned. The formed professional responsibility can be considered as a guarantee of the

professional suitability, competence and success in the professional activities. Basic functions, typical tasks, particularities of the professional activities of a specialist of the aviation and rocket-and-space technology have been reviewed. Particular qualities of the specialist's professional responsibility have been characterized. Professional responsibility of a specialist of the aviation and rocket-and-space technology is defined as a broad, integrative property of a personality that fixes the degree of formation of the entire complex of the personality's important professional and individual psychological qualities; the presence of the qualities ensure the success in performing professional activities.

Keywords: professional responsibility, professional responsibility of the aviation and rocket-and-space technology specialist, professional activity, educational and qualification characteristics of a specialist of the aviation and rocket-and-space technology, production technician, engineer of the specialty "Aviation and rocket-and-space technology".

УДК 159.955.1:316.473-053.9

СОЦІАЛЬНА ПЕРЦЕПЦІЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Н.Ф. Шевченко

доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності
Запорізький національний університет
shevchenkonf.20@gmail.com

Н.О. Стадніченко

магістрант спеціальності «Психологія»
Запорізький національний університет
gewsser@gmail.com

Шевченко Н.Ф., Стадніченко Н.О. Соціальна перцепція людей похилого віку. У статті досліджено особливості соціальної перцепції осіб похилого віку як наслідок вікових змін та середовищних впливів. Розглянуто сутність поняття «соціальна перцепція», вказано на його обумовленість психофізіологічними та соціально-психологічними чинниками. Схарактеризована життєва ситуація літньої людини, значення ейджизму, соціальної ексклюзії, бідності та фізіологічних змін у її становленні. Обґрунтовано важливість вивчення змісту та динаміки змін процесів соціального пізнання у старших вікових групах. Подано результати емпіричного дослідження особливостей соціальної перцепції в осіб похилого віку в їх зіставленні з наявним рівнем психологічного добробуту досліджуваних. Викладено результати аналізу отриманих даних з урахуванням гендерного розподілу вибірки та наявного рівня розвитку невербального інтелекту. Статистичний аналіз отриманих даних засвідчив наявність зв'язку між показниками невербального інтелекту, рівнем психологічного добробуту та особливостями сприйняття соціальної дійсності.

Ключові слова: соціальна перцепція, старіння, похилий вік, ейджизм, соціальна ексклюзія, життєва ситуація, суб'єктивне благополуччя.

Шевченко Н.Ф., Стадніченко Н.А. Социальная перцепция лиц пожилого возраста. В статье исследованы особенности социальной перцепции лиц пожилого возраста как следствие возрастных изменений и средовых воздействий. Рассмотрена сущность понятия «социальная перцепция», указано на его обусловленность психофизиологическими и социально-психологическими факторами. Охарактеризована жизненная ситуация пожилого человека, значение ейджизму, социальной эксклюзии, бедности и физиологических изменений в ее становлении. Обоснована важность изучения содержания и динамики изменений процессов социального познания в старших возрастных группах. Представлены результаты эмпирического исследования особенностей социальной перцепции у лиц пожилого возраста в их сопоставлении с имеющимся уровнем психологического благополучия испытуемых. Изложены результаты анализа полученных данных с учетом гендерного распределения выборки и имеющегося уровня развития невербального интеллекта. Статистический анализ полученных данных засвидетельствовал наличие связи между показателями невербального интеллекта, уровнем психологического благополучия и особенностями восприятия социальной реальности.

Ключевые слова: социальная перцепция, старение, пожилой возраст, ейджизм, социальная эксклюзия, жизненная ситуация, субъективное благополучие.

Постановка проблеми. В умовах демографічного постаріння населення, відсоток людей похилого віку в суспільстві стає все більшим. За рахунок стигматизації та, відповідно, соціальної ексклюзії, людина за досягнення літнього віку виявляється відсунутою на периферію суспільного життя. В ситуації виключення старої людини з більшості сфер суспільної взаємодії, притаманні їй уявлення та переконання виявляються виключеними з культурного середовища, оскільки вона не є активним учасником соціальних комунікацій. Дані більшості досліджень, присвячених вивченню вікових особливостей соціальної перцепції, відображають уявлення молодших вікових груп про старіння та старість, що обумовлює актуальність вивчення особливостей соціальної перцепції саме старшої вікової групи — людей похилого віку.